

Најновија издања
ИНСТИТУТА ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Стеван Крњајић
ДЕЧЈА ПРИЈАТЕЉСТВА

Снежана Јоксимовић • Мирјана Васовић
ПСИХОЛОШКЕ ОСНОВЕ ЧОВЕКОЉУБЉА

Група аутора
МОРАЛНОСТ И ДРУШТВЕНА КРИЗА

Група аутора
САЗНАВАЊЕ И НАСТАВА

Горан Опачић
ЛИЧНОСТ У СОЦИЈАЛНОМ ОГЛЕДАЛУ

Смиљка Васић
РЕЧНИК ЧЕТИРИ ЈЕВАНЂЕЛИСТА

Група аутора
TOWARDS A MODERN LEARNER-CENTRED CURRICULUM

Група аутора
ДЕМОКРАТИЈА, ВАСПИТАЊЕ, ЛИЧНОСТ

Група аутора
ВАСПИТАЊЕ И АЛТРУИЗАМ

Снежана Стојиљковић
ЛИЧНОСТ И МОРАЛ

Група аутора
CHILDREN IN THE TIMES OF SOCIAL CRISIS

Смиљка Васић
ХАЗАРСКИ РЕЧНИК МИЈОРАДА ПАВИЋА

Група аутора
ЈЕЗИК И КУЛТУРА ГОВОРА У ОБРАЗОВАЊУ

Славица Максић
ДАРОВИТО ДЕТЕ У ШКОЛИ

Зоран Аврамовић
ДЕМОКРАТИЈА У ШКОЛСКИМ УЧБЕНИЦИМА

Јасмина Шефер
КРЕАТИВНОСТ ДЕЦЕ

ИНСТИТУТ ЗА ПЕДАГОШКА ИСТРАЖИВАЊА

УДК 37

YU ISSN 0579-6431

ЗБОРНИК

*Института
за педагошка
истраживања*

ЗБОРНИК 32

ГОД. XXXII, БР. 32

БЕОГРАД

2000.

ЈЕЗИК У ОБРАЗОВАЊУ*

Резиме. Рад садржи основне налазе и закључке проучавања следећих тема: фреквенцијски речници, развитак дечјег говорног и језичког понашања у образовању, настава страних језика, култура говорне комуникације. Приказана су фундаментална теоријска и емпиријска истраживања језика у образовању са интердисциплинарним приступом. Дат је преглед истраживања заснованих на (а) утврђивању узрастних могућности за савлађивање језичке грађе и њене структуре и (б) ефеката урађених вежби за развој језичких способности ученика зависно од узраста. Значај ових истраживања је указивање на развитак дечјег говора уопште, утврђивању говорних норми, као и на девијације у усменом и писменом изражавању. Педагошка и психолошка вредност добијених налаза је у развијању стратегија учења и когнитивних стилова, степена усвојености појмова, развоја креативног мишљења ученика. Читав овај развој језика и говора ученика разматра се у процесима комуникације и њихове социјализације.

Кључне речи: фреквенцијски речници, матерњи језик, страни језик, развитак језика, асоцијације речи, дефинисање, говорне норме, језичка структура.

Проблеми језика у образовању, у раду Института за педагошка истраживања од његовог оснивања па до данас, налазе се заступљени као фундаментална, теоријска и прагматична истраживања са интердисциплинарним усмерењем. Они међусобно повезују педагошке и психолошке проблеме ученика и наставника, учења и наставе и основне тематске области неопходне за васпитање и образовање.

На почетку рада Института, не може се порећи, пошло се у трагање за основним истраживачким проблемима путем покушаја и грешака у решавању васпитно-образовних питања, које је наметала тренутна васпитно-образовна пракса. Али, већ у првој декади од оснивања Института, постављене су основне смернице. Дошло је до напуштања чисто емпиријског приступа разматрања интензификације процеса учења у школској настави. У чланку Живорада Васи-

* Издавачка делатност о истраживањима језика у образовању заступљена је у библиотекама: *Истраживачки радови, Педагошка теорија и пракса и Зборник Института за педагошка истраживања.* Обухвата приказе три области: *Речник деце и одраслих, Смиљка Васић; Развитак дечјег говорног и језичког понашања и настава страног језика, Никоleta Милошевић; Култура говора, Александра Петровић.* Поступили смо тако, прво, због обима те истраживачке делатности, а друго, да би се сагледала из три различита угла.

ћа (1967) истакнута је потреба дугорочних планских, фундаменталних истраживања педагошких проблема заснованих на проверама сазнања о зрењу, могућностима и условима развитака ученика и васпитно-образовних поступака у процесу наставе и учења. Тако су одређени: услови, задаци, методолошка питања и општи план будућих истраживања, који у својој основи нису напуштени ни до данас.

Први принцип за остваривање ефикасног савлађивања грађе за учење је да њена структура треба да је у складу са узрастним могућностима. Други принцип је да се извесна сазнања и вежбања не пропусте и да се дају у право доба, када је за то најбољи тренутак (ако се жели њихов правилан развитак). При томе се прво морају одредити теоријске основе општег система образовања и стално осавремењавање и проверавање нових научних сазнања, која треба укључивати у сам процес наставе на одређеним нивоима школовања.

Битне области наставе које би прво требало осавремењавати новим научним достигнућима, нарочито на полазним узрастима организованог васпитно-образовног рада су: *матерњи језик, математика и области природних и друштвених наука*. Разлози за овакаво усмерење су јасни. У основици испитивања матерњег језика, и језика уопште у настави, лежи чињеница да је наша *модерна култура* добрим делом *вербална* и да *вербални симболи* у нашем сазнавању, *комуникацији* и *мишљењу* играју *ванредно велику улогу*. Следеће две примарне способности су: *фактор вербалне флуентности* и *вербални фактор*, као основе за савлађивање речника матерњег језика, реченице, елемената граматике, синтаксе и осталих темеља на којима језичко разумевање и споразумевање почива.

Друго, модерни математички модели, као и математички односи, поред матерњег језика, у модерним наукама заузимају све више места. Они постају све важнији. Без њих се данас не могу схватити извесне области реалности. Математичке релације доприносе развијању одређених човекових примарних способности, као што су *спацијални, нумерчки, индуктивни и дедуктивни фактор*. То поткрепљују донети нових рачунарских технологија, које су нашле примену у скоро свим областима науке, које испитују човека и природу. Циљ проучавања у овим областима је откривање најефикаснијих поступака за савлађивање осталих предмета учења.

Познавање природе и друштва, као предмет испитивања, требало би да пружи ученицима сазнање о слици света у коме живе и то на различитим узрастима, обухватајући објективна и неопходна основна сазнања за читаву област друштвених и природних наука. Тако би се у одређеној мери створили код ученика основни оквири научног и реалног погледа на свет и околину у којој живе.

Наравно да се мора имати у виду полазна хипотеза за ова истраживања: *резултати које постижу ученици у току школовања су функција садржаја који им се дају из појединих наставних предмета*. Свакако да се мора утврдити и колико овакво полазиште има успеха у различитим срединама у нашој земљи.

Полазећи од ових поставки, у Институту за педагошка истраживања посебна пажња се посвећује проблемима језика у образовању и то од првог тре-

нутка када се помиње име Института, па до преласка Института у истраживачку установу са самосталним финансирањем и са задатком да се бави теоријским и емпиријским проблемима у педагогији.

У области *наставе и учења*, језик у образовању постаје један од основних проблема проучавања. Од језика се полазило тако што се сматрао као основно средство за развијање појмовног света ученика и двосмерне комуникације у наставном процесу: *ученик – наставник*, и у обрнутом смеру, *наставник – ученик*.

Отуда се истраживање језика, уопштено речено, креће у правцу истраживања: *језика и говора ученика (деце)* али, додуше, у нешто мањој мери, и *говора и језика наставника (одраслих)*. У оба случаја се полазило у испитивању језика као једног од основних средстава за развијање појмова и стицања сазнања о њима. Затим се пришло и проучавању не мање значајног проблема: *комуникације у току наставног процеса и у животу уопште*.

Поред појмовне стране, која се огледа у речнику, свету асоцијација, дефинисања, увиђања сличности, разлика, супротности, њихових развојних токова, норми као и когнитивних стилова. Испитивани су: *структура језика и њен развојни ток*, почев од акцентског, гласовног, морфолошког, синтаксичког, лексичког нивоа говора. Затим су испитивани читање и писани језички израз. Утврђивање говорне и језичке норме за нашу децу рађено је на основу језичких узорака испитаника у селу и граду, на узрасту од треће до четрнаесте године.

Речник деце и одраслих

Сазнање о природи говорног и језичког понашања ученика и учитеља, поготову оних које се баве дететом у току образовног процеса, упућују на универзалност језичких законитости, њихових развојних токова и сталност редоследа у развиту и употреби. То доприноси не само усвајању знања, већ и подизању општег нивоа језичке развијености и културе говора, којима су били посвећени бројни симпозијуми и зборници радова Института (на пример: *трећи, шести, дванаести и последњи: Језик и култура говора у образовању*, 1998).

Подизању општег нивоа говорне и језичке културе, као и упознавању и испитивању структуре матерњег језика, доприносе истраживања лексике деце и одраслих и израда речника у области педагошке лингвистике и психолингвистике, као речника за посебне намене у општем образовању. Прва урађена и штампана књига у Институту била је: *Педагошки речник* (1967), појмовно-енциклопедијски. Са израдом речника се наставило током целокупног досадашњег истраживачког рада Института.

Први из серије речника деце и одраслих је *Дечји фреквенцијски речник*, Вере Лукић (1970. и 1983). То је речник значајан и вредан пажње. Он је први дечји фреквенцијски речник на нашим просторима. Рађен је на основу писмених задатака ученика основношколског узраста у време када су такви речници настајали и у свету. Речник је обухватио једнопостотни узорак основних шко-

ла у Србији. Испитано је 8.147 ученика у 50 основних школа. Обрађена је језичка грађа и дата са тачним честостима употребе речи за сваки узраст. Садржи 1.324.493 поновљене речи и 14.754 нових речи. Језичку грађу сачињавају речи из самосталних састава ученика од II до VIII разреда основне школе. Завршена је затим израда новог фреквенцијског речника, из поновљеног испитивања у одређеном размаку. Циљ поновљеног испитивања на мањем узорку био је да се упореде два различита временска узорка лексичке грађе ученика основних школа, и да се утврди шта је у тим речницима *опште, посебно и појединачно*. Укупни речник (1983) из ова два испитивања износи: 18.546 нових лексичких одредница, или 1.515.230 поновљених речи.

Вера Лукић је написала две монографије: *Утицај градске и сеоске средине на величину пасивног речника ученика основношколског узраста* (1970) и *Дечја лексика* (1982) са опширним историјатом и приказом фреквенцијских речника у свету и са резултатима својих истраживања дечјег речника. Ове монографије указују на вредност поступка утврђивања честости речи за објективна научна истраживања лексике и за израду речника уопште. Добро је познато колико су различити речници значјани за културу, науку, наставу, учење и живот уопште. Аутор о своме речнику каже следеће: "Речник има превасходно педагошки карактер. Израђен је као и сви узрастни фреквенцијски речници. Намера је била да се одреди речничка структура за поједине узрасте и утврде опште карактеристике речника и то у образовно-методичке сврхе."

Фреквенцијски речник будућих учитеља (Кнафлич, 1990) настао је на основу испитивања лексике будућих учитеља и истраживања лексике одраслих да би се утврдила веза између речника одраслих и деце, између лексике васпитача и васпитаника и установиле сличности и разлике. Све то је рађено да би се отклониле последице неразумевања и неуспеха комуникације учитељ – ученик – учбеник. Рађен је у оквиру ширег истраживачког пројекта *Говор и језик у образовању*. Новина у овом истраживању је да се с језика ученика као примаоца поруче прешло на испитивање језика и лексике наставника, који поучавају ученике.

Грађа речника будућих учитеља сачињена је на основу писаних састава студената Педагошке академије 1985/86. на почетку и на завршетку школске године. Број испитаника је био 236. Тако су урађена два паралелна фреквенцијска речника и један скупни. Речници су обрађени према савременим принципима израде фреквенцијских речника. Скупни речник се састоји из 8.278 лексичких одредница и 102.816 текућих речи и има азбучно-фреквенцијски речник и речник сређен по фреквенцијама лексичких одредница датих опадајућим редом са осталом статистичком структуром језика. Азбучно-фреквенцијски речник је акцензован и пружа могућност посматрања првих 10, 100, 1000 па и више лексичких одредница. Речник представља писани израз специјално селектиране групе са учитељским образовањем. Док је први фреквенцијски речник (Лукић, 1970) био обрађен ручно, овај је обрађен и ручно и рачунарским путем. Циљ истраживања је био стварање базе језичких података оваквог васпитно-образовног усмерења и нивоа као и упознавање са језичком структуром одраслих који служе као пример ученицима.

Како су принципи обраде били исти и за *Дечји фреквенцијски речник* и за *Фреквенцијски речник будућих учитеља*, омогућена су поређења међу статистичким мерама речника ученика и учитеља и њихових различитих својстава. На пример, за поређење коефицијената разноврсности и индексе понављања у речницима. Тако је утврђено да је већа разноврсност а мање понављања у речнику учитеља него ученика, што је било и очекивано.

Трећу групу фреквенцијских речника чини језичка грађа наших савремених романа насталих у последњем десетљећу XX века. Узорак чине романи добитници Нинове награде за роман године. Обрађена је и језичка грађа која не припада овом временском раздобљу, већ добу Вукове језичке реформе из 1947. године, а као референтне тачка за разна лингвистичка и стилска поређења. У оба случаја реч је о писаном прозном изражавању и о уметничком и стандардном језичком изразу савремених романописаца, који су у исто време прописана и као ђачка лектира. Тако се затвара круг субјеката чији је речник испитиван до сада: ученик – наставник – стваралац. Боље речено, језик у развоју на основношколском узрасту, језик одраслих – учитеља који поучавају ученика на нивоу академског образовања и уметнички језик. То, такође, омогућава поређења и утврђивање односа међу различитим видовима писаног израза: дечјег у развоју, образованих одраслих на вишем нивоу образовања и уметничког, стваралачког књижевног писаног изражавања.

Ови фреквенцијски речници истраживани су у оквиру пројекта *Настава и учење* и ужег пројекта *Језик у образовању*. Принципи обраде су у основици заједнички за све до сада обрађене речнике. Разлике су само у средствима обраде: ручна или рачунарска, а не у приступу и принципима за обраду језичке грађе. Језичка анализа је у складу са лексикографским приступом дефинисања лексичких одредница и одабирања примера из савремених романа у узорку. Руководилац истраживања и аутор фреквенцијских речника је Смиљка Васић. Речници су штампани под заједничким насловом *Полазне основе новије српске прозе* а у посебним књигама: *Речник четири јеванђелиста* (1996) у Вуковом преводу Светог писма из 1947; фреквенцијски речник *Хазарског речника* Милорада Павића (1998), фреквенцијски речник романа *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић (2000) на CD рому. Припремљени су за штампу речници: *У потпалубљу* Владимира Арсенијевића, *Рат за српски језик и правопис*, Ђуре Даничића, *Мамац* Давида Албахарија и роман *Ослободиоци и издајници* Милована Данојлића. А у обради су последња два романа добитника Нинове награде за роман године *Фајронт у Гргетегу*, Данила Николића и *Карактеристика* Максимилијана Остојића-Еренрајха.

Крајњи циљ израде ове серије речника је стварање базе података уметничког језичког изражавања, с краја XX века, као базе података о савременом српском језику. Боље речено, стварање језичког корпуса савременог српског језика последњег десетљећа XX века као историјски документ једног кризног момента по наш народ.

Такође је циљ стварање скупног фреквенцијског речника и, најзад, стварање првог наменског практичног речника класичног типа за школску и општу

употребу, за развијање личног говорног израза и говорне културе уопште. Овај речник ће садржати, поред дефиниција, примере из обрађених романа онако како су се појавили у уметничком изразу наших романописаца с краја столећа. Романи су бирани, као и примери за тумачење дефиниција, по основном психолингвистичком приступу: језик је посматран у тренутку настајања ових романа, одмах по изласку из штампе.

Појединачни речници и скупни фреквенцијски речник садрже у себи, поред класичног фреквенцијског речника, и азбучно-фреквенцијски речник облика. У њему је дата укупна фреквенција неке лексичке одреднице и појединачне фреквенције за сваки облик лексичке одреднице ако је реч променљива. Осим тога, постоје и фреквенцијски речници првих 100 најчешћих речи сваке граматичке категорије. Затим је издвојен и личносни речник писца.

Посебни, наменски, класично обрађени речник, биће обрађен на основу грађе фреквенцијских речника. Дефиниције ће бити илустроване примерима из нашег узорка.

Тако разврстана речничка грађа представља богат извор за лексикографе који се баве израдом речника већих размера (као што је на пример речник САНУ). Затим, за друге научне раднике из области педагогије, методике, психолингвистике, социолингвистике, најзад и за многе појединце студенте, наставнике, ученике, песнике, ствараоце и све оне који желе да подигну своје изражавање на виши ниво културе говора.

Сви ови речници остају као историјски језички документ са својим садржајима и грађом, као сведоци о једном бурном десетлећу у животу српског народа с краја XX века.

Развитак дечјег говорног и језичког понашања у образовању

Асоцијације речи представљају важан извор података за проучавања у различитим научним областима: лингвистици, психолингвистици, социологији, социолингвистици, педагогији, психологији учења, експерименталној психологији, клиничкој психологији, психијатрији. Проучавање проблема асоцијација речи има вишеструки значај за педагошку теорију и праксу, јер не само да се из слободних асоцијација добија увид у лексичку, семантичку и граматичку структуру неког језика, већ се упоређивањем карактеристика асоцијација испитаника различитих узраста може добити увид у развојни процес усвајања ових структура. Такође, асоцијативне информације могу се користити за проучавање садржаја појмова као и степена овладавања страним језиком.

Емпиријска проучавања дечјих асоцијација речи започела су почетком 70-их година у оквиру истраживачког програма Института за педагошка истраживања, проучавањем развојних норми за асоцијацију придевских супротности, с циљем да се установе развојне норме за поједине облике говорног понашања на различитим узрастима – од седам до четрнаест година, као и постојање узајамне повезаности међу њима (Васић, 1976). С обзиром на чињеницу да је говор у школи не само основно наставно средство већ и мерило успеха и ин-

телигенције ученика, неопходно је имати права мерила за процењивање језичке развијености и осмишљеног изражавања. Стога је у истраживању примењен тест придевских опозита, на основу којег је могуће одредити мисаони ниво говорног изражавања, објаснити процес усвајања придевских супротности, као и усвајање појма "супротност" уопште. Под *развојном нормом* подразумева се оно што 75% испитаника поседује у свом говору на одређеном узрасту, без обзира на то да ли је то у складу са постојећом књижевном говорном нормом. У студији се разматрају следећи проблеми: како се усваја значење општег појма супротности, придевске супротности и супротности одређених придева; да ли постоје разлике у начину усвајања конкретних и апстрактних значења придева; да ли су те разлике квалитативне природе или се огледају само у темпу развоја и степену усвојености значења, односно да ли су само квантитативне природе. Аутор је настојао да открије природу односа фонолошких, семантичких и синтаксичких чинилаца, корелацију која постоји међу њима како би, поред осталог, установио да ли је могуће, вежбајући један вид говорног понашања, увежбавати и развијати друге. На основу анализе добијене језичке грађе, закључено је да су развојни редослед усвајања значења придевских супротности и типови одговора на реч-драж, исти за све испитиване узрасте. Редослед развоја супротности појединачних придева, као и усвајање вербалног спољашњег знака за појединачне придевске супротности, исти је за све појмове у различитим подузorcима испитиване ученичке популације. Разликује се темпо усвајања супротности конкретних придева и супротности придева са апстрактним значењем. Темпо усвајања супротности придева са конкретним значењем бржи је од темпа усвајања супротности са апстрактним значењем. Ступњеви у развоју придевских супротности су: (а) појам супротности не постоји; (б) схвата се као било шта друго, само не као основни дати појам; (в) схвата се као негирање свих значењских семантичких својстава датог појма; (г) у појам супротности укључује се не само непостојање основних значењских компонената придева подстицаја већ нова значењска својства, потпуно супротна појединачним значењским семантичким својствима основног појма. Аутор истиче значај испитивања дечјег говора и његовог развоја за упознавање психологије детета, процеса његове социјализације, узрока који доводе до девијација у говору, па и у понашању уопште.

Наредни истраживачки кораци у овој области били су усмерени ка одређивању норми за слободне асоцијације речи код деце предшколског узраста (Гашић-Павишић, 1984). Испитивање је организовано с циљем да се добију подаци о развоју граматичке структуре матерњег језика код деце предшколског узраста. Сам тест асоцијација састављен је у складу са наведеним циљем истраживања: листа речи-дражи треба да обухвати речи из свих граматичких категорија, одабране речи-дражи треба да су честе у дечјем говору, листа треба да садржи речи-дражи које су користили и други аутори. За предмет истраживања одабране су дискретне слободне асоцијације речи деце предшколског узраста из српскохрватске језичке средине, у циљу одређивања асоцијативних норми за ову популацију. Аутор истиче да асоцијативни подаци, садржани у

нормама за децу предшколског узраста до којих се у истраживању дошло, пружају неке специфичне могућности: (а) проучавање структуре значења речи у језику деце предшколског узраста са становишта да је значење динамички процес, а не непроменљиви производ; (б) увид у обим и садржај семантичког поља које поједине речи имају за децу, елементе значења и начин међусобног организовања тих елемената за дате речи; (в) увид у специфична значења речи за језик предшколске деце у односу на значења истих речи у језику одраслих; (г) у изради методичких вежби за учење матерњег језика, као и разних врста приручника, текстова намењених деци; (д) сагледавање основних семантичких принципа организовања елемената значења речи код деце. Резултати истраживања показују доминацију принципа супротности већ на узрасту од седам година. У већини случајева, реч-драж и реч-одговор су супротног значења и такве "супротне" одговоре деца дају чак и кад реч-драж нема у нашем језику одговарајући антоним. Напомиње се да ове норме могу бити од користи за састављање експерименталног материјала и истраживачких инструмената у проучавању говорног понашања деце, одређивање нивоа интелектуалног развоја, испитивање стратегија учења и когнитивних стилова, испитивање степена усвојености појмова у појединим наставним предметима, испитивање развоја креативног мишљења.

Проучавање карактеристика дискретних слободних асоцијација речи код деце на узрасту од пете до седме године са српскохрватског језичког подручја, представља посебну вредност за предшколску педагогију (Гашић-Павишић, 1981). У оквиру студије дат је преглед истраживања дечјих асоцијација речи код нас и у свету. Студија обрађује следеће проблеме: општост, разноврсност, идиосинкратичност и парадигматичност слободних асоцијација у вези са узрастом и полом испитаника, врстама речи-дражи као и интелектуалним нивоом испитаника. Истраживање проблема слободних асоцијација речи спроведено је с циљем ближег упознавања језичког развоја деце и пружања одговора на питање да ли код деце нашег говорног подручја постоји развојни ток у асоцијацијама који је утврђен код испитаника из других језичких средина. У истраживању су, поред листе речи из теста слободних асоцијација Кента и Розанофа, примењене и Равенове прогресивне обојене матрице, како би се вербално асоцијативно понашање испитивало у вези са невербалним интелектуалним способностима. Показало се да слободне асоцијације речи деце, чији је матерњи језик српскохрватски, имају изражену динамичку структуру, што је утврђено и у другим истраживањима код деце различитих језичких средина. Развојне промене ове структуре, на узрасту од пете до седме године, одређене су смењивањем секвенцијалног принципа формирања асоцијација парадигматским. У испитиваним карактеристикама слободних асоцијација речи код деце постоје значајне промене у правцу повећања општости и парадигматичности асоцијација, а смањења разноврсности и идиосинкратичности. Утврђено је да се именице и придеви, као граматичке категорије код деце, развијају брже него глаголи, а да се именице развијају брже него придеви. На основу анализе добијених резултата, аутор закључује да деца високог интелектуалног нивоа у свом

говорном развоју брже усвајају појмове граматичких категорија од деце ниског интелектуалног нивоа, разлике по полу не постоје у карактеристикама асоцијација на узрасту од пет година, док су на узрасту од шест и седам година код дечака развијене асоцијације веће општости и парадигматичности, што указује на виши ниво говорног развоја дечака. Неке појаве у развоју асоцијација речи јављају се раније код деце са нашег говорног подручја него код америчке. Стога, аутор закључује да је усвајање граматичких категорија као и значења речи лакше за децу чији је матерњи језик српскохрватски него за децу чији је матерњи језик енглески. Утврђено је да постоји подударност у структури и развоју слободних асоцијација наше деце и америчке и француске. На узрасту од седам година, развој асоцијација има другачији ток код испитаника који похађају вртић и код испитаника који похађају први разред основне школе, што указује на напреднији језички развој групе деце из вртића у односу на њихове вршњаке из школе. Добијени налази о карактеристикама слободних асоцијација речи показују да се семантички системи деце и одраслих међусобно веома разликују. Аутор закључује да се слободне асоцијације речи могу успешно примењивати за проучавање говорног развоја деце.

Проблем дефинисања и дефиниције као језичког облика говорног понашања спада у савремене и актуелне психоллингвистичке, педагошке, језичке и развојне проблеме. Рад на испитивању развоја дефинисања и дефиниције замишљен је као испитивање једног облика говорног понашања с посебним освртом на употребну вредност дефиниција за наставу, њихове природе у току наставе, и начина на који наставници и ученици користе дефиниције приликом језичког уобличавања (Васић, 1988). Прави садржај дефинисаног појма и прави смисао дефиниције може се разумети и прихватити само у случају ако се схватају друге речи. Суштина процеса дефинисања лежи у основи самог општења: питати и одговарати, да би се добио прави садржај основног појма. У том процесу струји неколико токова: сазнавање, мишљење, говорење и само живљење. Стога, истраживачки напори усмерени су ка упознавању токова језичког развоја дефинисања и језичке природе дефиниција на основношколској популацији ученика и њихових наставника из различитих социокултурних средина, при чему се полази од лексичке дефиниције која значи: језиком ограничити, учинити коначним конвенционално значење неког израза, док се под дефинисањем подразумева процес постављања граница, ограничавања нечега, одређивање коначним онога што се дефинише. За ту сврху примењен је тест дефиниција који садржи пет најчешћих именица за које је у бројним испитивањима дечјег речника и дечјег говорног развоја утврђено да их искуствено и језички зна и дете од три године. Тест има два главна циља: (а) да се брзо и ефикасно установе лингвистичка својства дефинисања и дефиниција за одређену групу испитаника када су у питању добро познати појмови, (б) да се установе садржаји, природа и начин самог процеса дефинисања и дефиниције као исхода тог процеса за поједине узрастне групе испитаника и за ширу језичку популацију у целини. Истраживање даје одговоре на питања: како деца дефинишу добро познате појмове; који се типови дефиниција јављају на појединим

испитиваним узрастима; какав је тренд развитка дефиниција уопште и за поједине појмове; постоји ли преовлађујући, карактеристичан начин дефинисања на појединим узрастима; постоје ли разлике између дефинисања ученика и наставника; могу ли се добијене норме користити за предвиђање развитка и успеха ученика у школи. На основу добијених резултата, аутор закључује да је когнитивна, афективна и искуствена садржина дефинисаног појма у тесној вези са формалном језичком структуром дефиниције, узрастом испитаника и средином. Језичка структура дефиниција усваја се врло рано, оно што се мења при дефинисању је опсег реченице, њена дужина и садржина, сложеност речника и семантичко поље. Постоје битне разлике у дефинисању и језичком уобличавању искуствено усвојених појмова од оних значења научених путем вербалног објашњења. Показало се да за сваки од испитиваних узраста постоји типичан вид дефинисања, да се типови дефиниција разликују по квантитативним показатељима као што су дужина реченица и дужина речи употребљених у дефиницији. Разлике постоје и у нивоу апстракције и уопштавања, а манифестују се нарочито у врсти речи и речима са фреквенцијом један. Уочене су срединске разлике, оне иду у корист градске средине.

Ови резултати могу да се употребе у школској пракси и да допринесу бољем упознавању језичког и когнитивног развитка деце.

Настава страних језика

Истраживања у области језика нису се задржала само на проучавањима проблема наставе матерњег језика, она укључују и проучавање наставе страног језика. Трајни резултат рада на предавању књижевности може се мерити једино способношћу студента да чита књижевни текст (Марковић, 1978). У циљу унапређивања наставе књижевности разрађен је метод који се заснива на схватању да је циљ наставе суочавање студента са самим текстом, односно упућивање у књижевни текст, развијање његове способности самосталног читања. У средишту пажње јесте дословно читање, са разумевањем, са способношћу да се текст дешифрира, прихвати, асимилира. На тај начин, студент стиче више знања, како чињеничког тако и општекултурног, долази до "књижевне способности", постаје писмен, развија се у оној мери у којој му то допушта његов лични потенцијал и узраст, стиче зрелост. Аутор заступа становиште да студент може да се упуту у читање књижевних дела и да се напредовање у овладавању вештином читања може проверавати и оцењивати на испитима, нумерички израженим мерилима, односно да се квалитативно напредовање може успешно мерити квантитативним показатељима. Резултати испитивања, спроведеног на Општем курсу енглеске књижевности, показују да креативни поступак, усмерен на студента као субјекта и заснован на самом уметничком тексту, води ка ослобађању студента, ка буђењу његове креативности, чиме је хуманистичка сврха наставног процеса задовољена.

Под појмом "степен језичке спремности" подразумева се учесталост јављања неке речи код узорка једне одређене популације, добијене применом тес-

та лексичке спремности (Димитријевић и Ђорђевић, 1978). У истраживању језичке спремности ученика основне школе у једнојезичној и двојезичној средини, аутори су поставили следеће циљеве: утврдити степен лексичке спремности у тринаест лексичких области код монолингвалних и билингвалних ученика V и VIII разреда основне школе (матерњи језик монолингвала је српскохрватски, а билингвала мађарски и српскохрватски); речи добијене од ученика VIII разреда упоредити са речима добијеним од сличног узорка субјеката чији је матерњи језик енглески, извршити квалитативну и квантитативну анализу речи матерњег и другог језика; наћи корелацију броја речи, добијених на тесту лексичке спремности, психолошких и социјалних детерминанти (интелигенције ученика, школског успеха, социјалног статуса, броја деце у породици, редоследа рађања деце, школске спреме и занимања родитеља); саставити листе речи на основу степена лексичке спремности, одвојено за дечаке и девојчице. На основу анализе добијених резултата, аутори закључују: интелигенција утиче на лексичку спремност монолингвалних и билингвалних ученика; школски успех само понекад стоји у позитивном односу са лексичком спремношћу ученика; однос лексичке спремности и социометријског статуса ученика значајни су само у појединим случајевима; број деце у породици, редослед рађања деце, школска спрема и занимање родитеља нису у значајном односу са лексичком спремношћу монолингвалних и билингвалних ученика. Монолингвални ученици старијег узраста (VIII разред основне школе) дали су на тесту лексичке спремности више речи од билингвала истог узраста. Ученици чији је матерњи језик српскохрватски дали су статистички знатно више речи од ученика чији је матерњи језик енглески. Девојчице млађег узраста (монолингвалне и билингвалне на матерњем и другом језику) дале су више речи од дечака; предност девојчица на старијем узрасту утврђена је само код билингвала (на оба испитивана језика); дечаци дају већи број разних речи од девојчица без обзира на матерњи језик (енглески, српскохрватски, мађарски). Монолингвални ученици, оба пола и узраста, дали су више разних речи од билингвалних, старији ученици дали су више разних речи од млађих. По избору речи монолингвални и билингвални ученици из исте средине веома мало се разликују.

Језичке вежбе заузимају веома важно место у процесу учења страног језика, јер оне служе за усвајање, увежбавање и проверавање језичког материјала. Важност језичких вежби у процесу учења страног језика још више долази до изражаја уколико имамо у виду да језик представља систем навика који се најбоље стиче језичким вежбама. У раду са ученицима најчешће се употребљавају застарели методи и неадекватне језичке вежбе, што доводи до тога да ученици губе интересовање за наставу (Прица-Соретић, 1974). Указује се на неопходност израде уџбеника заснованих на општеприхваћеним научним, лингвистичким и психолингвистичким принципима који би обилovali језичким вежбама постављеним на исправним методским основама. Аутор је приступио квантитативној и, делимично, квалитативној анализи језичких вежби у постојећим уџбеницима за основну школу. Одабране су три серије уџбеника енглеског језика од V до VIII разреда основне школе, који су у употреби на српскохр-

ватском језичком подручју. На основу анализе уџбеника енглеског језика, аутор закључује да су наши уџбеници парцијални, јер увежбавају и истичу у вежбама само неке од елемената и вештина, а друге изостављају, те стога не могу у потпуности да остваре свој циљ, јер знање језика чини језичка целокупност, а не знање појединих делова језика. У уџбеницима за V, VI, VII и VIII разред највише је запостављен фонолошки ниво, јер иако постоје вежбе за тај ниво, оне су намењене увежбавању појединих гласова, док вежби за нагласак, ритам и интонацију уопште нема. У свим постојећим уџбеницима појављује се одређен број вежби мешовитог карактера (лексичко-граматички) које, без обзира на узраст, не би требало да буду заступљене. Аутор истиче да језичке вежбе треба да се припреме и израде на основу описа страног језика и контрастивне анализе матерњег и страног језика, да систем језичких вежби треба да буде резултат рада лингвиста, психолога и методичара. Механичке вежбе стварају код ученика говорне навике и омогућавају му да језик употреби тачно, слободно, ефикасно и брзо, што је један од битних циљева учења страног језика. Механичким путем усвојене структуре могу помоћи ученицима у састављању реченица истог типа. У уџбеницима треба вршити спајање механичких вежби и вежби свесног типа, вежбе треба да буду повезане с реалним животом и прилагођене ситуацији у разреду. Уколико наставник успе да стимулише ситуацију у разреду и да вежбе претвори у игре и неку врсту такмичења међу ученицима, онда је успео да их приближи ученицима и да их учини контекстуалним, јер у том случају ученици на вежбе гледају као на средство за споразумевање и боље изражавање.

Уџбеник сваког језика има своје посебне проблеме везане за одлике тог језика и за услове његовог усвајања у одређеној говорној средини. Услови наставе руског језика код нас у основи се разликују од услова наставе западних језика због блиске сродности руског и српскохрватског језика (Радошевић, 1970). Блиска сродност језичких елемената, и поред великих разлика у реализацији структура руског и српскохрватског језика, захтева посебну примену конфронтационог метода у композицији уџбеника руског језика за нашу говорну средину. Методи учења руског језика треба да одговарају принципима рада језичког механизма. У том циљу, усвајање свих врста језичке активности ослања се на непосредно повезивање представа и чулних утисака са руским језичким изразом у што комплекснијем и природнијем процесу.

Култура говора

Рађена су истраживања у области говорне комуникације. Говорна комуникација се дефинише као преношење и примање поруке уз помоћ симболичких подстицаја – речи и гестова који их прате (Васић, 1990). Ступњевитост развоја артикулације огледа се у континуираном усвајању гласовних група и гласова матерњег језика. Прво се усваја изговор вокала, па онда консонаната. Првенствено се усваја правилан изговор гласова на почетку, затим у средини и на крају речи. Најтеже гласовне групе у којима се чешће јавља неправилан изговор за

све узрасте су латерали, африкати и фрикативи. За њима следе назали, пловиви и вокали. У почетку, говор гестова игра значајну улогу у дечјем говорном развоју, касније се замењује артикулисаним говором. У области усменог изражавања рађена су истраживања на основношколском узрасту. Испитиван је акценатски систем и гласовни супрасегменти (Васић, 1972а). Испитаници су потицали из градске средине (N=160) и сеоске (N=158). Акценат је испитиван тестом за анализу гласовних супрасегмената. Овај тест се састојао из четири ајтема, и то из четири реченице: *Ово је капа. Ово је лађа. Ово је коза. Ово је чамац.* Резултати истраживања су показали следеће: тренд грешака за сва четири акцената показује опадајући ток; опадајући темпо грешака врло је благ; деца која ступе у основну школу имају врло јасно уобличен акценатски систем; постојаност акценатских навика, усвојених у детињству, је велика; најподложнији погрешном изговору у групи испитаника је краткоузлазни акценат; на првом месту у погледу правилности употребе долази краткоузлазни акценат. Испитивани су, осим говорне артикулације, и речници, морфологија и синтакса говора ученика основношколског узраста. Испитивањем употребе речи *јесам, себе, у, и, он, ја, бити, мој* и др. дошло се до следећих закључака: десет најфреквентнијих речи у дечјем писаном језику односе се на само дете; речи *јесам, себе, ја и мој* јављају се у 49.61% случајева од укупног броја коришћених речи; речничка структура писаног језика је иста за све испитиване узрасте од II до VIII разреда; најбржи темпо пораста употребе имају управо речи у чијем се мисаоном садржају одражава дечја личност; опадајући тренд има присвојна заменица *мој*, десет најфреквентнијих речи у дечјем активном писаном развоју показују потребу детета да себе изрази; можемо закључити да дечје мишљење постаје све више рационално и социјализовано (Васић, 1972б).

Тест испитивања говора при описивању који се састоји из шест слика употребљен је у истраживању категоријалне анализе дечјег говорног језика (Кнафлич, 1972). Испитивање је извршено 1967–1968. године у једној београдској и једној сеоској школи. Испитано је укупно 322 ученика од II до VII разреда. Основни циљ је био да се установи тренд развоја појединих врста речи као и има ли разлика које су карактеристичне за село и град. Резултати истраживања показали су да се у дечјем активном речнику јавља свих десет категорија речи, исти је редослед честоти употребе именица, глагола, речца и узвика. Разлике које постоје између упоређиваних речника у погледу редоследа честоти употребе огледају се у коришћењу заменица, придева, бројева, предлога и везника. Предлози су у том погледу најстабилнији. Судићи по честоти јављања и тенденцијама развоја, именице су у нашем језику категорија из које су се посебно развијале и остале категорије. Разлике у употреби појединих категорија огледају се у проценту употребе појединих врста речи у зависности од сеоске и градске средине. Разлике у проценту јављања именица су значајне на нивоу 0.01. Анализа тренда показала је да посматране категорије речи код градске и сеоске популације, и у речнику и у средини, имају позитиван тренд.

Рађено је испитивање о повезаности различитих облика говорног понашања и културе говора. Испитивања развојних говорних норми показала су да

постоји висок степен повезаности између артикулације и акцентовања као најелементарнијих видова говорног понашања и читања као вишег облика. Особине доброг говора су осмишљеност, сврсисходност, правилност, гласност, јасност, живост изражавања (Васић, 1977).

Тематски зборник *Језик и култура говора у образовању* (1998) чини више научних радова представљених на скупу који је имао исти назив. Скуп је имао три тематске области. Прва се односила на време постављања темеља наше најновије књижевности на основицама народног језика, тј. припада области историје књижевног језика. Други део зборника чине радови теоријског и експерименталног карактера који се односе на проблеме језичког развоја и говорне културе. У њима су обухваћене карактеристике узраста од вртића до универзитета. Део садржаја односи се на говор у средствима јавног информисања, на језик уџбеника, на примену савремене образовне технологије и медијске писмености у настави. Овде су предочени и проблеми у усвајању страног језика, двојезичности, проблеми мањинских језика и говорни поремећаји. У трећем делу зборника налазе се радови намењени усавршавању образовних садржаја и метода у развоју језика и говорне културе.

На основу разговора и приложених реферата изведени су следећи закључци о положају културе говора у нас:

Култури говора се не придаје довољно пажње у школи. Треба подстицати развој културе говора од вртића, преко основне и средње школе, па све до универзитета. Приликом новије ревизије наставних планова и програма потребно је да култура говора нађе своје место. Културу говора треба увести као посебан предмет на високошколским установама, што би омогућило подизање нивоа културе говора. Медији представљају говорне узорце и зато као добри узорци могу допринети развијању културе говора и међусобном разумевању. Треба подстицати даља интердисциплинарна истраживања у области језика, лингвистике, психолингвистике, социолингвистике, педагогије, психологије. Истраживања су нарочито потребна у области лексике и лексичког развоја језика. Одељење за језик САНУ, Институт за српски језик, стручњаци техничких факултета, филозофских и учитељских факултета, поред Филолошког факултета, треба заједнички да раде нарочито у области информатике и других техничких дисциплина. Предмет реторике и говорне комуникације треба увести у војне школе. У школама, у којима је језик обавезан предмет, а добар говор дужност у свакодневној комуникацији, треба увести пријемни испит за утврђивање језичких знања. Треба чешће организовати уже стручне разговоре о питањима културе говора.

Литература

- Васић, Ж. (1967): Прилог разматрању проблема интензификације процеса учења у школској настави, *Зборник 1* (45-55). Београд: Институт за педагошка истраживања.
 Васић, С. (1972а): Акцентатски систем и гласовни супрасегменти у једне групе ученика на основношколском узрасту, *Говорно понашање ученика основношколског узраста* (13-40). Београд: Научна књига.

- Васић, С. (1972б): Егоцентричност у дечјем језику, *Говорно понашање ученика основношколског узраста* (98-115). Београд: Научна књига.
 Васић, С. (1976): *Развојне говорне норме у наше деце*. Београд: Просвета.
 Васић, С. (1977): *Говор у разреду*. Београд: Просвета.
 Васић, С. (1988): *Дефиниције и дефинисање – прилог психолингвистичким истраживањима*. Београд: Просвета.
 Васић, С. (1990): *Култура говорне комуникације*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
 Васић, С. (1994): *Психолингвистика*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
 Васић, С. (1996): *Речник четири јеванђелиста, фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
 Васић, С. (1998): *Хазарски речник Милорада Павића, фреквенцијски речник*. Београд: Институту за педагошка истраживања и Завод за уџбенике и наставна средства.
 Васић, С. (2000): *Бездно Светлане Велмар-Јанковић, фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања, Култура, Бачки Петровац са CD ромом.
 Гашић-Павишић, С. (1981): *Слободне асоцијације речи код деце – карактеристике и педагошке импликације*. Београд: Просвета.
 Гашић-Павишић, С. (1984): *Асоцијативне норме за предшколски узраст*. Београд: Просвета.
 Димитријевић, Н. и Д. Ђорђевић (1978): *Испитивање лексичке спремности код монолингвалних и билингвалних ученика основне школе*. Београд: Просвета.
 Кнафлич, В. (1972): Категоријална анализа дечјег говорног језика на основношколском узрасту у селу и у граду, *Говорно понашање ученика основношколског узраста* (41-54). Београд: Научна књига.
 Кнафлич, В. (1990): *Фреквенцијски речник будућих учитеља*. Београд: Просвета.
 Лукић, В. (1970): *Дечји фреквенцијски речник*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
 Лукић, В. (1983): *Дечји фреквенцијски речник*. Београд: Просвета.
 Марковић, В. (1978): *Прилог епистемологији књижевности – експериментално испитивање наставе књижевности на универзитету*. Београд: Просвета.
 Прица-Соретић, М. (1974): *Методски основи језичких вежби у постојећим уџбеницима енглеског језика за основну школу на српскохрватском језичком подручју*. Београд: Научна књига.
 Радошевић, Н. (1970): *Функција школског уџбеника у светлости савремене науке – уџбеник руског језика*. Београд: Научна књига.